

2106

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ՖԵԴԵՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

Պրեզիտարներ, բոլոր երկրների միացեալ.

ՄԱՐԷԿ ԿՈՆԿՈՅԼ

71 ԹԻԱԿԱՆԻ

ԿՈՄՄՈՒՆԱՆ

Պարիզի քանութիւնների 1871 թ-ի ապստամբութեան
համառօտ պատմութիւնը

9(44)

4-70

ՄՈՍԿԻԱ—1920

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՄՈՒՆԻՍՏԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԵՒ ՀԱՅԱԿԱՆ ԳՈՐ.
ԾԵՐԻ ԿՈՄՄՈՒՆԻՍՏԻ ՀՐԱՏԱՐԱՎՈՒԹՅԱՆ ԼՈՑՈ ԵՆ ՏԵՍԵԼ՝

- 1) Ռ. Սոթ. Ֆեդ. Խորհրդ. Հանրապետութեան Սահմանադրութիւնը:
- 2) Ն. Լեւնի. Ն. Կոմարի Եմբրիկեան բանուորներին—գինը՝ 3 ր.
- 3) Վ. Ֆրիշ. «Պրոլետարական պոեզիան»—գինը՝ 6 ր.
- 4) ՉԶԵԲԻՆ. «Բրեստից յետոյ» (Զեկուցում Խորհուրդների 5-րդ Հա-
մագումարին)—գինը՝ 6 ր.
- 5) ՆԵՐՇԷՆ. «Իւրեք Բազում. Հ. Յ. Դաշակցութիւնը և Բազմի
Խորհրդային Իշխանութիւնը—գինը՝ 3 ր.
- 6) Ն. Լեւնի. «Կարլ Մարքս» (Համառոտ կենսագրութիւնը և մա-
քսիզմի շարադրութիւնը)—գինը՝ 10 ր.
- 7) ՆԵՐՇԷՆ. «Խուսական Յեղափոխութիւնը և պրոլետարատի տակ-
տիկան»—գինը՝ 3 ր.
- 8) ՊԵՐՇԷՆ. «Լեւոնտի» (Լեւոնտի և իր գերը համաշխարհային պա-
տերազմի մէջ—գինը՝ 20 ր.
- 9) ՊԵՐՇԷՆ. «Լեւոնտի» (Լեւոնտի և իր գերը համաշխարհային պա-
տերազմի մէջ—գինը՝ 20 ր.
- 10) ՊԵՐՇԷՆ. «Լեւոնտի» (Լեւոնտի և իր գերը համաշխարհային պա-
տերազմի մէջ—գինը՝ 20 ր.
- 11) «Խորհրդային Կառավարութեան նորան Գլխին»—գինը՝ 1 ր.
- 12) «Միասնական աշխատանքային դպրոցի կանոնադրութիւնը»—գինը՝ 3 ր.
- 13) Հ. ՅԱՆՔԵԼԻ. «Իւրեք Բազում» (Իւրեք Բազումի կառուցումը)—գինը՝ 1 ր.
- 14) ՊԵՐՇԷՆ. «Լեւոնտի» (Լեւոնտի և իր գերը համաշխարհային պա-
տերազմի մէջ—գինը՝ 20 ր.
- 15) ՊԵՐՇԷՆ. «Լեւոնտի» (Լեւոնտի և իր գերը համաշխարհային պա-
տերազմի մէջ—գինը՝ 20 ր.
- 16) ՊԵՐՇԷՆ. «Լեւոնտի» (Լեւոնտի և իր գերը համաշխարհային պա-
տերազմի մէջ—գինը՝ 20 ր.
- 17) ՊԵՐՇԷՆ. «Լեւոնտի» (Լեւոնտի և իր գերը համաշխարհային պա-
տերազմի մէջ—գինը՝ 20 ր.
- 18) «Փրանսիական Մեծ Յեղափոխութիւնը»—գինը՝ 6 ր.
- 19) Վ. ՆԵՐՇԷՆ. «Իւրեք Բազում» (Իւրեք Բազումի կառուցումը)—գինը՝ 6 ր.
- 20) Վ. ՆԵՐՇԷՆ. «Սոցիալիստական Խորհրդ. Հանրապետութիւն»—գինը՝ 5 ր.
- 21) ՊԵՐՇԷՆ. «Լեւոնտի» (Լեւոնտի և իր գերը համաշխարհային պա-
տերազմի մէջ—գինը՝ 20 ր.
- 22) Վ. ՆԵՐՇԷՆ. «Լեւոնտի» (Լեւոնտի և իր գերը համաշխարհային պա-
տերազմի մէջ—գինը՝ 20 ր.
- 23) Խուսական Յեղափոխութեան Կուսակցութեան (Բոլշևիկները)
Տրագիկը—գինը՝ 5 ր.
- 24) Խուսական Յեղափոխութեան Կուսակցութեան (Բոլշևիկները)
Տրագիկը—գինը՝ 5 ր.
- 25) Ն. Լեւնի. «Խուսական Յեղափոխութեան Կուսակցութեան (Բոլշևիկները)
Տրագիկը—գինը՝ 5 ր.
- 26) «Հայաստանի Կոմունիստական Կուսակցութեան ներկայացու-
ցիչի զեկուցումը III Կոմունիստական Խուսական Յեղափոխութեան»—գինը՝ 60 ր.
- 27) «Կոմունիստական Խուսական Յեղափոխութեան Կուսակցութեան (Բոլշևիկները)
Տրագիկը—գինը՝ 5 ր.
- 28) Ն. Լեւնի. «Խուսական Յեղափոխութեան Կուսակցութեան (Բոլշևիկները)
Տրագիկը—գինը՝ 5 ր.
- 29) Ն. Լեւնի. «Խուսական Յեղափոխութեան Կուսակցութեան (Բոլշևիկները)
Տրագիկը—գինը՝ 5 ր.
- 30) ՊԵՐՇԷՆ. «Լեւոնտի» (Լեւոնտի և իր գերը համաշխարհային պա-
տերազմի մէջ—գինը՝ 20 ր.
- 31) ՊԵՐՇԷՆ. «Լեւոնտի» (Լեւոնտի և իր գերը համաշխարհային պա-
տերազմի մէջ—գինը՝ 20 ր.
- 32) «Կարմիր Աստղ»—գինը՝ 1 ր.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՄՈՒՆԻՍՏԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ

կր

Պրոլետարնի բոլոր երկրներ, միացե՛ք.

ՄԱՐԷԿ ԿՈՄՄՈՒՆԻ

300

1421-40

71 ԹԻԱԿԱՆԻ

ԿՈՄՄՈՒՆԻՍՏԱՆ

Պարիզի բանտերի 1871 թ-ի ապստամբութեան
համառոտ պատմութիւնը

№ 34

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՄՈՒՆԻՍՏԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ

№ 34

ԴԱՐՈՒՄ—1920

23.05.2013

206

ՖՐԱՆՍՍՅԻ ԲԱՆԻՈՐՆԵՐԻ ԲԱԽՏԸ

Գեղեցիկ Ֆրանսիան, ընկած էրկու ծովերի միջև, արևմտեան Եւրոպայի հեռաւոր ծայրում, աւելի տաք կլիմայի տակ, աւելի հարուստ, դեղեցիկ և աւելի լաւ է մշակւած՝ քան մեր երկիրը: Մեծ առևտուրն ու արդիւնաբերութիւնն այնտեղ մեղինաց հաբլւաւոր տարիներով աւելի վաղ սկսեցին զարդանալ և ներկայիս հասել են վիթխարի չափերի: Թոււմ էր, թէ, այդ բախտաւոր երկրում բնակւող մարդիկ աւելի երջանիկ պիտի լինէին, աւելի ուրախ կեանք ապրէին ու աւելի անհոգս լինէին քան մենք:

Սակայն դժբախտաբար, մի բուռն կալւածատէրեր, վաճառականներ, գործարանատէրեր, վաշխառուներ և բիրժայում խաղաղոգներ այդ ամբողջ երկրի հարստութիւնը իրանց ձեռքն են դրել և մոխում են անսանձ առաւարկութեան ու անմիտ շրեղութեան վրայ, իսկ այն կողմում, հէնց այդ իսկ ժամանակ, աշխատաւոր մասսաները զրկւած ամէն տեսակի սեփականութիւնից, դարձել են իրանց աշխատանքը ծախող վաճառականներ, որոնք քարշ են տալիս շահագործութեան ծանր լուծը, պրոկոււմ

են, մշտապէս դալիք օրւայ հողսուլ են ապրում, յա-
րապէս ընտանիքի վիճակով են անհանգստանում
և աշխատանքից զրկւելիս էլ՝ քաղցից մեռնում: Եթէ
հարուստ անդլիալի մայրաքաղաք Լոնդոնը հաշւի
չառնենք, ապա անդործ մարդկանց թւի տեսակէ-
տից, Ֆրանսիայի մայրաքաղաք Պարիզն ամենից աւելի
հարուստն է, ուր բոլրժուա հասարակութիւնը
գործ տալ չի ուզում աշխատւորներին, և նրանք
քարշ են տալի մի անտուն, ողբալի ու խղճուկ կեանք:

Սակայն և այնպէս Ֆրանսական պրոլետարիա-
տըն աւելի երջանիկ է քան մերինը: Ուժեղ կազ-
մակերպութեան և գործադուլների միջոցով նա կա-
րողացաւ աւելի բարձր աշխատավարձ և աւելի կար-
ճատե բանւորական օր ձեռք բերել, իսկ հարիւր
տարւայ ընթացքում մղած անխոնջ կռիւ շնորհիւ
նա կարողացաւ ունենալ ազատութիւններ և իրա-
ւունքներ, որոնք նրան հնարաւորութիւն կտան՝ որ-
պէսդի նա կարողանայ շահագործողների կառավա-
րութեան դէմ մղւած կռիւն աւելի և աւելի յաջող
կերպով տանել: Ֆրանսիան հասարակապետական եր-
կիր է, այսինքն ժողովուրդն է ինքն իրան կառա-
վարողը, իհարկէ առանց որեւիցէ ցարի կամ թագա-
ւորի. դերագոյն իշխանութիւնը ընդհանուր և ուղ-
ղակի ծայնատուութեան միջոցով ընտրւած պարլամեն-
տի ձեռքում է գտնւում: Զինւորական ծառայու-
թիւնն այնտեղ աւելի կարճատե է քան մեզ մօտ,

այնուամենայնիւ Ֆրանսական սոցիալիստները կռոււմ
են եռանդուն կերպով որպէսդի կարողանան մշտա-
պէս զոյւլթիւն ունեցող բանակը ցրել և նրա փո-
խարէն ղինել ամբողջ ժողովրդին: Կրօնն այնտեղ
անհատական գործ է հաշւում՝ և ժողովուրդը պար-
տական չէ կերակրել անկուշտ կղերին:

Ֆրանսական պրոլետարիատն այդ բոլորը ձեռք
բերեց ինչպէս ասեցինք՝ հարիւրից աւելի տարի տե-
ւող կռոււի, որի ժամանակ քիչ պարտութիւններ
չկրեց և քիչ արիւն չթափեց նա, բայց ամեն մի
ծախողւածքից լետոյ՝ նա կրկնակի եռանդով էր յար-
ձակման ենթարկում ներկայ հասարակակազմը, աշ-
խատելով աւելի և աւելի համարձակ ու միանգամայն
դիտակցօրէն խել պետական իշխանութեան դէկը:

ՄԻՆՉԵԻ 19. ԲԴ ԴԱՐՈՒ ԿԷՍԸ ՓՐԱՆՍԻԱՅՈՒՄ
ՏԵՂԻ ՈՒՆԵՑԱԾ ԲԱՆԻՈՐԱԿԱՆ ԱՊՏՏՄԱՐՈՒ-
ԹԻԻՆԸ

18-րդ դարու վերջում Ֆրանսիայում ծայր
տեղ առաջին չեղափոխական հրդեհը, Ֆրանսա-
կան մեծ լեղափոխութիւնը: Նա ամբողջ ժո-
ղովրդին ազատեց թագաւորական միահեծանութեան
ւղակներէ, հեռացրեց բանւորներին համբարական
մօլորութիւններից, իսկ զիւղացիներին տալով
առանց որեւիցէ վճարի ձեռք բերւած հող, փրկեց
նորտութիւնից: Նա յայտարարեց, որ բոլոր քաղա-

քայլները օրէնքի առջև համահաւասարեն: Սկզբում նա երկրում հաստատեց սահմանադրական—միաստե-տական կարգ, թագաւորի ղեկավարութեամբ, գործակցելու իրաւունք տալով ազնւականութեան և մեղաներին: Բայց երբ թագաւորն ու արիստոկրատները թշնամօրէն դաւանանցին հայրենիքին, ուղե-լով Ֆրանսացի ժողովրդին դո՛ւ դարձնել օտար բուսակալների զօրքերին, որոնք կամենում էին բացառու-ւել սկսող ազատութեան հուրը հանդիմանել, և երբ աւստրիական և պրուսական սարուհ զօրքերն ու հրոսակներն սկսեցին աւերել Ֆրանսիան, այն ժամանակ լեղափոխութիւնն սկսեց ջառեպնալու: Նա սկիզբում թագաւորական թագը թողնեց և յետոյ էլ թագակրի գլուխը կտրեց ու արտա դեմոկրատական հասարակապետութիւն ստեղծեց: Պարիզի ժողովուրդը ի ղեկավարութեամբ, այսինքն, արհեստակցական ինստիտուցիայի (փոստարաններ, բժիշկներ, ճարտարապետներ, դրականագէտներ, և այլն), արհեստաւորների և բանւորների ղեկավարութեամբ: Նրոնք ինչ էին այն ժամանակները, երբ մարդկանց թւում էր, թէ, լիա-աչսու եղբայրութիւնը, հաւատարմութիւնն ու ազատութիւնն են թագաւորելու երկրի վրայ, երբ, կարծում էին, թէ, ժողովուրդն արդէն կարողացաւ ստեղծել այնպիսի կտրգեր, որոնք միանգամ ընդմիշտ կապառն նրան ապխտութեան և շահագործութեան ճնշումներից: Միաժամանակ նա հաղարաւոր անդամ տեղի

ունեցող արիւնհանգ կռիւներում բռնապետական և ֆեօդալական եւրոպայի զօրքերին ջախջախեց, ազատագրեց միւս ժողովուրդներին, տալով նրանց ազատութիւն և մարդկային իրաւունքներ, ժողովրդավարութիւն և հաւատարմութիւն:

Իսկ երբ Ֆրանսացի սանկիւլոտները ջախջախեցին թշնամիների զօրքերին (արիստոկրատները լեղափոխական ժողովրդին սանկիլոտ էին անւանում, այսինքն, պատուած շորեր հագնող չունւորներ), այն ժամանակ բուրժուազիան սկսեց ներքին թշնամու, ստեղծել հարեւրիքի փրկիչների զէնք մղել պատերազմ: Օգտուելով այն հանդամանքից, որ բանւորները դիտակից չեն և քաղաքական փորձառութիւն չունեն, բուրժուազիան իշխանութիւնը լեղափոխական ժողովրդի ղեկավարների ձեռքից խլեց և յանձնեց յայտնի դօրաւար, բայց որպէս մարդ, անգութ և բռնակալ Նապոլեոն Բոնապարտին, վերջինս էլ չհաղա-լում իրան թագաւոր յայտարարեց: Նապոլեոնի մզած լազմաճիւղ ապստեղանները հարիւր հազարաւոր պրոլետարներին դո՛ւ դարձրին ու այդ եղանակով նա շահագործող դասակարգի տիրապետութիւնը կորստից փրկեց և ամրապնդեց, դրա հետ միատեղ նա մեծ զորքեր էլ կառուրեց, որի պատճառով նա պատմութեան մէջ մեծ կոչումն ստացաւ: Նա լեղափոխութեան դադափարներն ամբողջ աշխարհում տարածեց, կործանեց գլխացիների նորտութեան վրայ

յինևող Ֆէօդալական հասարակարդն ու բռնապետութիւնը: Իրա համար էր, որ բոլոր թագաւորներն ու ցարերը դաշնակցեցին նրան ոչնչացնելու համար, և որ ի վերջոյ նրանց այդ չափուէց: Իրանից յետոյ նորա Պրանսային վերադարձին թագաւորի և աղնականութեան իշխանութիւնը, թողնելով ժողովրդի ձեռք բերած ազատութիւններէն միմիայն չնչին թափթփուկներ:

Պրանսացի զիւղացին ընկաւ ծանր հարկերի տակ՝ որ առաջանում էր յօգուտ կալածատէրերի նշանակած հողերի վանածքից մի միլլարդ արժողութեամբ: Ամբողջ եւրոպայում սկսեց թագաւորել տիրական մտրակի. եղիստական գլխաւորի, աւստրիական, պրուսական, Ֆրանսական և անգլիական զաւազանի «սքրազան դաշնակցութիւն»): Սարսափն ու անպատոււմ ենշումը դժբախտ ժողովրդներին կապանքներին մէջ դրին: Բայց Ֆրանսական ժողովուրդը կամաց կամաց հաւաքեց իր ուժերը, ստրկութեան ծանր քնից արթնացաւ: 1830-ի յուլիսամսին ժողովուրդը յանկարծական կերպով ապստամբեց առանց որևէ նախապատրաստութեան, ծրագրի, բայց այդքանն էլ բաւական էր, որպէս զի Կարլ 10-րդին կարողանային գահազուրկ անել: Այն ժամանակայ Ֆրանսական ժողովրդի ամենից աւելի հզօր տարր հանդիսացող խոշոր կապիտալիստները թագաւոր յայտարարեցին իրանց անձի և իրանց

շահերի պաշապան Լիւդովիկոս-Փիլիպոսին: Բայց յետափութութիւնը դրանով չվերջացաւ, մերթ այտեղ, մերթ այնտեղ ժողովրդական ապստամբութիւններ էին բռնկում: Ժողովրդի ահագին մեծամասնութիւնն անբաւական մնաց այն հանդամանքից, որ նա զրկեց երկրի կառավարչական գործերին մասնակցելուց և առհասարակ ենթարկեց ամեն տեսակի ենշումների: Նա սկսեց ընտրական իրաւունք ձեռք բերելու համար մի կատաղի կռիւ մղել: Միաժամանակ բանւորական մասսաները, որոնք զանաւմ էին նոր ծնունդ առնող սոցիալիստական գաղափարների ալղեցուլթան տակ՝ 1848 թւի փետրւարին յեղափոխութեան դրօշ բարձրացրին, Պարիզի փողոցներում բարիկադաներ շինեցին, և թագաւորական իշխանութիւնն ընկաւ, ընկաւ նրա հետ նաև ընտրական իրաւունքը: Ազատագրւած Պարիզը սոցիալիստական հասարակապետութիւն յայտարարեց, բայց, դժբախտաբար, ապստամբ ժողովուրդը կառավարութեան ղեկը յանձնեց բուրժուա հասարակապետականներին, կարծելով թէ նորա իրօք ժողովուրդի շահերի նկատմամբ անմնատուր մարդիկ են: Սակայն բուրժուա հասարակապետականները վախենում էին ապստամբ ժողովրդից և վճռեցին իսկոյն զինաթափ անել ժողովրդին և փետրւարեան յեղափոխութեան ժամանակ ձեռք բերած իրաւունքներից էլ զրկել (այդ իրաւունքները հետեւեալումն էին կայանում. 1)

ընդհանուր ընտրողական իրաւունք և 2) պետական արհեստանոցներում անդրժնեքի համար աշխատանք): Նրանք ստալոգ լուրերի միջոցով նորից ապստամբութիւն առաջացրին և հինգ օրուայ կռիւց յետոյ լուսինական օրերին ճնշեցին ամպստամբ ժողովուրդին, նոքա ապստամբներին ստրատիւլի կերպով կոտորեցին, ցանկանալով կոմմունիզմի ուղիւնքը արեան մէջ խեղդել: Բայց տարւած յաղթութեան պտուղները նոքա իրանք էլ չկարողացան վայելել: Թէև նոքա ապստամբ ժողովուրդին ճնշեցին, բայց իրանք ստիպուած եղան բաժան բաժան լինել, տարւած վեճերի պատճառով իրարից մէկուսացան և չկարողացան իշխանութեան ղեկը երկար ժամանակ իրանց ձեռքում պահել: Մի բուռն բախտախնդիրներ օգտուելով հանդամանքից, Նապոլէոն մեծի ազդական Լիւզովիկոս Բոնապարտի գլխաւորութեամբ, խից նրանց ձեռքից այդ իշխանութիւնը: Նա իրան Պրանստի կայսր յայտարարեց Նապոլէոն III անունով և սխեց կռկռակա կիների, սրիկաների ու զինւորների թաղաւորութիւնը:

ՅՐԱՆՍԻԱՆ ՆԱՊՈԼԷՈՆ ՓՈԲՐԻ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒ ԹԵԱՆ ՕՐԵՐՈՒՄ

Թագակիր բախտախնդիրն իրա իշխանութեան օրերում կարողացաւ զինուորական փառք և ժողովրդականութիւն ձեռք բերել, բայց նորա գլխաւոր

նպատակն էր, հնարաւորութեան չափ երկար ժամանակով Ֆրանսիան դարձնել իր և իր բանակիւնների համար մի տեսակ կլթան կոյ: Ամբողջ աշխարհի օրի կաներն ու սերտագործները, իհարկէ ոչ այն փոքրիկ ներք, որոնք բանտերում են փառւած, այլ խոշորները, որոնք շքանշաններ ունեն, որոնք պարզեւտարւած են դերադանցութեան և պառւոյ նշաններով, իրանք իրանց մեծ գործեր կատարող ձեւացնող անամօթ ցուցամոլներ, զանազան դոյնի ու տեսակի անառակ կանայք, սկսած տիրապետող դասերի կանանցից և վերջացրած ամենահասարակ պոռնիկներով, այդ կանանց առջև քծնող, և դրանց միջոցով բարձր գիւրքեր ձեռք բերել ցանկացող քաղաքահան բախտախնդիրներ և խաբեբաներ, մշտականապէս տնտեսական կարիքներ ունեցող Ֆրանսայի բախտի աներէններին որտեղից որ լինի միշտ փող հարող բիրժեիկներ, ահա այն աւաղակարարոյ մարդոց խումբը, որ բնակուել էր Ֆրանսական դահի վրայ: Որպէսզի հնարաւոր լինէր ճօխ ապրել, որպէսզի կարելի լինէր օրերն ու պիշերները անվերջ օրդիւնների մէջ անցկացնել, ինչպէս արին Նապոլէոն 3-րդի իշխանութեան օրերում Պարիզի ծրիակեր կուշները, ապա դրա համար հարկաւոր էր իշխել և պետական զանձարանք թալանել: Լուի Բոնապարտը կապիտալիստներին դէպի իր կողմը քաշեց, տալով նրանց ապրանքներ, վաճառման համար իմպերիալիստական բռնադրաւական

քաղաքականութեան միջոցով ձեռք բերած շուկաներ, և պահպանելով արւեստական ճանապարհով օժանդակութիւն ստացող առևտրա-արդիւնաբերական մեծ ձեռնարկութիւնները, բացի դրանից բանւորներէ արիւնը թափելու տեսակէտից, պատճառով կապիտալիստների համար շատ օգտակար էր: Տէնց դրու պատճառով էր որ նորա իշխանութիւնը կորցնելիս առանձնապէս չարգոյեցին և կրկնակի կերպով վարժատրելով իրանք իրանց հնչիւն փողերով: Միջին դասերը, մտաւորականութիւնը, մանր բուրժուազիան, կայսրութեան համակիր էին, որովհետև վերջինս կարողանում էր ժողովրդի թիթու ազգայնական զգացմունքներն ու դէպի փառքն ու փալն ունեցած կրքերը շոյել: Բայց բանւորները նկատեցին, որ Ֆրանսիան ստրկանում քայքայւում է և չհմայեցին Բոնապարտից, որ խոստանումէր արժէքը կորցրած պարլամենտի համար ընկերութիւնների և ժողովների ընդհանուր ընտրողական իրաւունք տալ: Նորա դեմոկրատական դառան մորթի հագած գալլին ճանաչեցին և նրան մահու պատերազմ չախարարեցին: Բլանկիի կողմնակիցների կուտակցութիւնը (յայտնի կոմմունիստ Բլանկին) կառավարութեան իշխանազուրկ անելու և հաւաքական սեփականութեան եղանակ մտցնելու համար, նորանոր դաւադրութիւններ էր սարքում: 1864 թւին կազմակերպւեց միջազգային բանւորական դաշնակցութեան Ֆրանսական ճիւղը,

որն ինքնադիտակցութեան ուրելու, խաղաղութեան գաղափարը տարածելու, մի զգալին եղբայրութեան, իսկական զեմոկրատիայի և շահագործողների դէմ մշտական դասակարգային կռիւ մղելու համար պրոլետարների միջև մասսայական պրոպագանդա էր մղում: Գործադուլներ առաջ եկան՝ որոնք միմիայն արիւնհեղութեան միջոցով դադարեցան: Ինտերնացիոնալի անդամ գրւողներին բանտերն էին նստացնում և աքսորում, բայց շարժումը զնալով ուժեղանում էր և աւելի սպառնալի կերպով էր յարձակւում Նապոլէոնի բռնած քաղաքականութեան վրայ:

ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԴԷՄ ՊԱՏԵՐԱԶՄ.

Փրանսիայի թագաւորն այդ նոր ուժի առաջև դողդողում էր, նա զգում էր որ իր պետութեան մէջ ինչ որ բան է կատարւում. նա նախատեսեց գալիք փողային սնանկութիւնը, որպէսզի կարողանար իր վարկն ու փողային դրութիւնը ուժեղացնել, նա որոշեց էլի բանւորական արիւն թափել և միջին դասերի թիթու ազգայնական զգացմունքը վերկենդանացնել, վերջ ի վերջոյ նա Փրանսիային Գերմանիայի հետ պատերազմի մէջ գցեց: Բոլոր երկրներում հնչեց ինտերնացիոնալի բողոքող ձայնը: «Բաղադական հաւասարակշռութիւն պաշտպանելու կամ արքայական տան վէճերի պատճառով սկսւած պատերազմը ոճրագործ

լիմարութիւն է» ասում էին ինտերնացիոնալի Պարիզի բաժանմունքներն իրանց յայտարարութեան մէջ:

«Այն մարդիկ, որոնք յանուն պատերազմի վայնասուն են բարձրացնում, բայց իրանք իրանց տրիւնը չեն ուզում թափել և ընդհանուր զժրաստութեան մէջ շահագիտութեան համար նոր աղբիւրներ են տեսնում, նրանց դէմ մենք պէտք է մեր բարձրագոյն բողոքը բարձրացնենք, այն մարդկանց բողոքը, որոնց միմիայն խաղաղութիւն և աշխատանք է հարկւար: Գերմանացի եղբայրներ! Մեր միջի անհամաձայնութիւնը մի հետեւանք պէտք էր որ ունենար, Ռէյն*) գետի երկու կողմում էլ լուսնապետութեան յաղթանակ: Բոլոր երկրների բանւորներ! այս բոլորին մեր փոխադարձ ջանքերն ինչ հետեւանքներ առէք, որ չունենալին, մենք Միջազգային բանւորական դաշնակցութեան անդամներս, որի համար գոյութիւն չունի հարեւան երկրների միջև սահմանագիծ ասում բանը, որպէս ապացոյց մեր միջազգային համերաշխութեան ամբողջութեան, ուղարկում ենք ձեզ Փրանսացի բանւորների շնորհաւորութիւններն ու սրտադին ցանկութիւնները»): Փրանսացի բանւորների այդ երկարացրած ձեռքը ուրախութեամբ բռնեց գերմանացի բանւոր դասակարգը, բազմաթիւ ժողովներում յայտարարելով, որ նա երբէք ինտերնացիոնալի նշանա-

*) Ռէյն գետն այն ժամանակ Փրանսիայի և Գերմանիայի սահմանն էր կազմում:

բանը, «պրոլետարներ բոլոր երկրների միացէք», և երբէք էլ միանգամայն դիտակցօրէն չի մոռանալ, որ բոլոր երկրների բանւորներն իրա բարեկամներն են, իսկ բռնաւորներն իր թշնամիները: Ինտերնացիոնալի Բերլինի ճիւղը հետեւան է գրում իր յայտարարութեան մէջ. «ամբողջ սրտով և մեր ձեռքերի ամբողջ ուժով միանում ենք ձեր բողոքին: Մենք հանդիսաւոր կերպով յայտարարում ենք, որ ոչ փողի ծախք, ոչ թնդանութիւնների գողգողոցը, ոչ լաղթութիւնը և ոչ էլ պարտութիւնը չեն կարող մեզ մեր ընդհանուր դորժից, այն է «բոլոր երկրների բանւորների միանալուց» հեռացնել:

Ժիշտ այնպէս ինչպէս մեզ մօտ, ուսու-եապանական պատերազմ սկսւելուց յետոյ, Փրանսական աւաղակի հրամանով պնտեղ, զօղերի, լրտեսների և շորերի փոխած ոստիկանների խմբերը հայրենասիրական ցոյցեր սարքեցին: Եւ ճիշտ այնպէս ինչպէս մեզնում 1904 թ.ին «հայրենասիրական» ցոյցերը Թրանսիլաւիա էլ պարտութիւն կրեցին և այդպիսով պաղ շուր լցրին նրանց սարքողների պլանին: Ոստիկանութեան պետը հարկադրւած էր կոչ բաց թողնել և խնդրել «Պարիզի ժողովրդին» որպէսզի նա չափաւորէր իր «հայրենասիրական զգացմունքները»: Եւ այնպէս ինչպէս այժմ մեզնում, այնպէս էլ այն ժամանակ Թրանսիլաւիա պարտութիւններից յետոյ սկսւեց պետութեան ձեռք անկում:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԿԱՅՍՐԱՆԹԵԱՆ ՍՆԱՆԿՈՒԹԻՒՆՔ.

Փառած ֆրանսական պետութիւնը պարտութիւն պարտութեան ետեւից էր կրում: Երբոր լուր հասաւ թէ Սեդանում մեծ պարտութիւն են կրել, յափշտակիչը գերի է ընկել զերմանացիների ձեռքը և պրուսացիները մօտենում են Պարիզին՝ ժողովուրդը փողոց դուրս եկաւ և ողջունեց բռնապարտի անկումն ու երբորդ հասարակապետութեան ծաղումը, այդ բանը տեղի ունեցաւ նոր տոմարով սեպտեմբերի 4-ին: Բանւորների, մանր բուրժուազիայի և մտաւորականութեան ամբօխը ներս խուժեց Օրէնսդէր ժողովի դահլիճը և յայտարարեց որ Նապոլէոնը դահաղուրդ է եղել, դրանից յետոյ Պարիզի քաղաքային լիբերալ պատգամաւորներին, այսինքն այնպիսի մարդկանց՝ որոնք որ յունիսեան օրերին ժողովուրդի նկատմամբ դահիճների դեր էին խաղացել, հրաւիրեց Քաղաքային Խորհուրդ և հրամայեց նրանց Ֆրանսիան յայտարարել որպէս հասարակապետութիւն իսկ իրանց որպէս ժողովրդական ապահովութեան կառավարութիւն:

Բանւոր դասակարգի մեծագոյն մասը հէնց այդ ժամանակ զգաց, որ իրան մեծ և անդարմանելի դժբախտութիւն է հասել. իշխանութիւնը յանձնւած էր այնպիսի մարդկանց ձեռքը, որոնք հասարակապետութիւնը աշխապաւոր մասսաների համար սպանդանոց կարող էին դարձնել, իսկ ժողովրդական ա-

պահովութիւնը՝ ժողովրդական պարտութիւն: Բայց սակայն այն ժամանակ դրանք չէին միջոց ձեռք առնւած չէր այն պատմաբանը որ պրուսական զօրքերը երկիրը դրաւում էին, և սպառնում էին մայրաքաղաքին, այդպիսի մոմենտում քաղաքացիական կռիւց նորա վախենում էին: Վերջապէս Պարիզի բանւորները հաւատացած էին, որ լինելով զինւած, և ունենալով ժողովրդական գունդ, կազմւած քաղաքի հասարակ բնակիչներից՝ հասարակապետութիւնը պաշտպանելու համար, դաւաճանութիւն չեն թողաւորի և հասարակութեանն էլ կկորոզանան պաշտպանել: Նոքա լիազօս կերպով քայականչում էին «կեցցէ հասարակապետութիւնը» — և նրանց հետ նոյնը կրկնում էր ամբողջ բանւորական աշխարհը:

ԲՈՒՐԺՈՒԱ ՀԱՍԱՐԱԿԱՊԵՏԱԿԱՆՆԵՐՆ ԻՆՁ. ՊԷՍ ԷԻՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒՄ ՀԱՅՐԵՆԻՔԸ.

Մենք լաւ ենք ճանաչում մեր «բուրժուա հայրենասերներին»՝ որոնք շատ են խօսում հայրենիքի մասին և օգտւում են նրա կենդանի ոյժերից լեղափոխական պրոլետարի դէմ կռւելու համար. դոքա հէնց նոյն «աղաւաղախներին» և «հասարակապետականներին» արենակից հոգիներն են, որ սեպտեմբերի 4-ից յետոյ ժողովրդական ապահովութեան կառավարութիւնը իրանց ձեռքը ձգին: Պէտք է զիտակցել միայն: որ պ. պ. Տիէրը, Ֆրօշիէն, Փալլը,

1003
12009

Միմներ և աւարակներ, սերադործների և քախա-
խնդիրների այդ խմբակր, որ աշխատում էր իր գոր-
ծած սերադործութիւնների հետքերն արիւնտ խոռ-
վութիւնների միջոցով կորցնել, աւելի գործունեաց
էր քան թէ մեր հայրենասէրները:

Այդ մարդիկ սեպտեմբերի 4-ին անգաղար յի-
շտիստիկան խօսքեր էին շարաւում, նոքա ասում
էին, կուզեն լինել այն ինչ որ էր մեծ լեզաւորութեան
ժամանակի հասարակական ապահովութեան
կոմիտէն, որ պրուսացիներին ոչ մի ամբողջ, ոչ մի
թիղ հող չեն զիջել, որ աւելի շուտ քաղաքը կա-
րեն քան թէ թշնամու ձեռքը կգան:

Միաժամանակ էլ իրանց համախոսների շրջա-
նում խոստովանում էին, որ Պարսիկի ինքնապաշտ-
պանութիւնը խեղադարութիւն է ու ոչ մի հետեւե-
րի չի հաղցնի, նոքա դեռ աւելի էին տուաչ գնում,
ասում էին, մալաքաղաքի զինւած պրուսացիական
տների վտանգաւոր թշնամի է քան պրուսական
զօրքը: Եւ ամենեւին զարմանալի չէ, որ լեզախա-
կան զօրքն այդ շահագործողներին անհնազատացնում
էր իր յամառ պահանջներով, թէ, քաղաքի ինքնա-
պաշտպանութիւնն իրա ժողովրդի Համայնական
Խորհրդէն Կոմիտայիս լուծմանցէր, քանի որ զրանք
ժողովրդի իրաւքնարեւոյնն էր Բուրժուալիս
պատրաստ էր արտաքին թշնամու հետ ուխնախա-
տարակ տեսակի լեզաւորութիւն կնքել, միայն թէ

կարողանար յաղթել ներքին թշնամուն, և նա դիտ-
մամբ ստեղծեց պարտութիւն ու դժբախտութիւն և
նախապատրասեց խաղաղութիւնը, որպէսզի կարո-
ղանար զրանով արդարայնել իր դաւաճանութիւնը
և չափաւորել ժողովրդի յուզումը: Իզուր տեղը ժո-
ղովրդական գնդի մասերը երկու անգամ ապստամ-
բական ցոյց արին պահանջելով բաց անել Կոմիտէան:
Կառավարութիւնը, որի տրամադրութեան տակն էր
ահազին թւով կանոնաւոր զօրքն ու բուրժուա-
կան մասերից բաղկացած զոււարտակները, կարողա-
ցաւ Ֆիզիքական ուժի և խաբեքայութեան միջո-
ցով այդ խռովութիւններին վերջ տալ, որոնց մասը
բուրժուազիական դեռ մասնակից էր:

Այդ խռովութիւնների ղեկավարներին կառավա-
րութիւնը խիստ կերպով պատժեց: Յունիսրի 28-
ին Պարսիկն անձնատուր եղաւ, յանձնեց թշնամուն:
Բուրժուազիայի առաջնորդ և «գործադիր իշխա-
նութեան» գլուխ պարոն Տիէրը, ազատութեան թշ-
նամի պրուսական կանցլեր Բիսմարկի հետ զինադա-
դար կնքեց: Կանոնաւոր զօրքը զինաթափ եղաւ և
զերի ընկաւ դերմանացիների ձեռքը, թշնամին զր-
բաւեց Պարսիկի ամբոցները: Բայց համարձակեց
ժողորդական գնդի ձեռքից զէնքը վերցնել, համար-
ձակեց նաև քաղաք մտնել, նա դիտել թէ որտեղ
են զանոււն այն սրանքը, որոնք դէպի Ֆրանսիան
ունեցած անկեղծ սիրով արոփում են:

Զինադադարի պայմանները խորամանկ կերպով էին մտածւած, դրանց համաժայն ժողովրդական ժողովրդ որ պէտք է խաղաղութիւն կնքէր, պարտական էր Տ օրւայ ընթացքում հաւաքւել, ճանապարհները փչացել էին, սուրհանդակը չէր երթնէկում, մի քանի բնտրողական շրջաններում բնտրութիւնների լուրը հասաւ հէնց այն օրը, երբ տեղի պէտք է ունենային բնտրութիւնները: Ակներէ է որ այդպիսի պայմաններում բնտրութիւնները տեղի կարող էին ունենալ բուրժուական կառավարութեան միջոցով, և նոքա տեղի ունեցան աւելի լաւ՝ քան սպասում էր Տիէրը: Ժողովն անցկացան մեծամասամբ կօպիտ լետադիմականները, դաւառի խորքերից եկած տղէտ լետադիմականները, թաղաւորական բռնապետութեան կողմնակիցները, որոնք ընտրւած էին գիւղացիների ձայներով և կառավարութեան մահափորձերով, ճնշումներով և «կորչի պատերազմը, կորչի հասարակապետութիւնը» պահանջով:

ՊԱՐԻԶԻ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ԵՒ ՀԱՍՏԱՐԱԿԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ԴԵՄԱՆԴԻՍ ՍԱՐՔԻԱՍԻ ԴԱՒԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.

Տիէրի ասած՝ «Փրանսայում հազիւ թէ նմանը տեսնւած այդ ամենից աւելի ազատ պայմաններում ընտրւած, և էութեամբ էլ ամենից աւելի տղտաւմիտ ժողովրդ» փոքրամասնութեան և մեծամասնութեան միջև մի սրտառուչ միութիւն առաջացաւ:

Փոքրամասնութիւնը բաղկացած էր «ազատամիտ» և «հասարակապետական» բուրժուականներից, իսկ մեծամասնութիւնը, թաղաւորական իշխանութեան կաւորօր քաշող աղնականներից: Ինչ նշանակութիւն կարող էին ունենալ համադրումների և ձգտումների տարբերութիւնները, երբոր դրութիւն ունէր ընդհանուր վտանգ և նրանց ալլալած հայեացքների առաջ հարստահարիչների և դաւաճանների վրայ կատարւելիք ժողովրդական դատաստանի ուրական էր առկայծում: Ժողովում տիրում էին անբաժան կերպով մի կողմից արհամարհանք դէպի Պարիզը, միւս կողմից էլ սեփական խայտառակութեան վրէժը նրանից հանելու ծարաւը:

Ժողովում վճռւած էր զրգուել ժողովրդին, նրան կռի կանչել և լետոյ էլ ճնշել: Այդ ծրագրի իրականացումն լանձնարարւած էր «Դիկտատոր» Տիէրին, որ կեղտոտ հոգու տէր փոքրիկ մարդ էր, բայց իշխանութեան հասնելու խոշոր ծարաւ էր զգում: Նա արդէն մի անգամ, 1848 թւին, որպէս «նախախնամութիւնից» ուղարկւած՝ հէնց վերոյիշեալ միջոցով բուրժուական Փրանսային փրկեց: Ժողովը Պարիզում դտնող ղեսպաններին վիրաւորանք, հասցրեց, այդ բանում չմոռացաւ և Փրանսայի համար իր արիւնը թափող խալակաւ հերոս Գարիբալդուն:

Խորհրդակցութիւնները Պարիզի փոխարէն Վերապում էին նշանակել և Պարիզը դրանով կորցրել էր իր մայրաքաղաքութեան արժէքը: Ժողովրդի սիրած լեզուախոսականներին, թանսին և Բլանկին մահուան էին դատապարտել: Ազնականներն ու բուրժուաները ժողովից քաղաքի հասցէին գցւած վիրաւորանքներով չէին բուսականանում, չնայած այն հանդամանքին որ նա այնքան համբերեց և թշնամուն անձնատուր չեղաւ, նորա փորձեցին նրա բնակիչների դուրսթեան հիմքերը խախտել:

Պատերազմը բոլորին միակերպ աղքատացրեց, բացի ամենից աւելի հարուստներից՝ որոնք Պարիզի պաշարումից անմիջապէս յետոյ թողին քաղաքը, այս դժբաղդութիւնը առաջացաւ այն պատճառով, որ թէ առևտուրը և թէ արդիւնաբերութիւնը կանգ առան: Այդպիսի ժողովր մասսաների աղքատացմանն աւելի ոյժ տւեց, նա բնակարանների վարձերի համար, որ պաշարման սկզբից չէին վճարւած, վերջին պայմանաժամ նշանակեց մարտի 17-ը, նա թող աւելց մուրհակով պարտք ունեցողների դէմ բողոքել և դրաւ դրւած իրերն էլ փոխառել: Հարիւր հազարաւոր պարիզցիներ անսիրտ փոխատուների դո՛ւ էին դառնում, վերջնական քայքայումն սպառնում էր բոլոր մանր բուրժուաներին: Կարիքն ու քաղցի ուրւականք նրանց աւելի ուժեղ կերպով էր ճօտ տանում դէպի բանւոր ժողովուրդը:

Մի ուրիշ անօրէնութիւն, երկու միլիոնանոց բանւորական մասսաներին ծայրահեղ յուսահատութեան հասցրեց: Համաժայն ալք կարգադրութեան՝ ժողովրդական զնդին ռոճիկ տալը զաղարկեցրին, այն ողորմելի ռոճիկը, որը կէս տարուց իվիր քաղաքի բնակիչներէ ահաղին մեծամասնութեան և նոցա ընտանիքների համար ծայրահեղ չքաւորութեան մէջ եկամուտի միակ աղբիւրն էր կազմում:

Եւ վերջապէս ուղղակի կերպով սպառնացին ժողովրդին զինաթափ անել:

Պարիզն ալեկոծւեց: Ժողովրդական զօրքի լեզափոխական դումարտակները ոչ մեծ բացառութիւններով՝ մի զաշնակցութիւն կազմեցին և Կենտրոնական կոմիտէ ընտրեցին, որը չեռապայում, զէպքերի բերումով՝ պէտք է գառնար ժամանակաւոր չեզափոխական կառավարութիւն: Անրնգհատ կերպով խոշոր ցուցեր էին կազմակերպւում, որոնք ուժեղացնում էին կռւի ծայրուն ու զրգուումը: Փետրւարի 24-ին անցի ունեցաւ Բաստիլեան հրապարակի ցուց, (այն տեղում որտեղ երբեմն կանգնած էր 1789 թւի Յուլիանի 14-ին ժողովրդի ձեռքով քար ու քանդ եղած նշանաւոր բանդը):

Յնդափոխութեան առթիւ կանդնացրած սիւնի վրայ ծածանւում էր կարմիր դրօշակը: Ահաղին թափոք կողմակերպող զաշնակից դումարտակները նրան զինւորական պատիւներ էին տալիս: Եւստիպի

Խնչպէս ճնշէին այդ ապստամբութիւնը, ինչպէս թուլացնէին Պարսիկի բանւորներին, աղատւէին վասնդից և հասարակապետութեան դէմ լարած դաւադրութիւնների ուժեղ խանդարումներից: Կառավարչական խմբակը միտք չդացաւ: Տիէրը փորձեց պրուսացիներին համոզել որ Պարսիկը գրաւեն, բայց ժողովրդի զրգուած վիճակը և նրա կռիւի դուրս գալու համար ունեցած պատրաստակամութիւնը խանդարեցին նրա («ազնիւ») մտադրութիւններին:

Պրուսացիները միմիայն հարուստների քաղաքամասը զրաւեցին՝ որը դաշնակից զուժարտակների միջոցով պաշարման վիճակի էր ենթարկւած, նոքա աւելի առաջ գնալու համար համարձակութիւն չունեցան, նոքա դիտէին, որ դա նոր սլատերադմի նշան տալ էր նշանակում, իսկական ֆրանսական ժողովրդի չետ կռւել էր նշանակում, մինչև վերջին շունչը ընդհարւել էր նշանակում: Մի քանի օրից յետոյ պրուսացիները քաղաքը բոլորովին մաքրեցին իրանց զօրքերից: Կառավարչական խմբակն իր բազմին էր թողնւած:

ՄԱՐՏԻ 18 - Ը

Մարտի 18-ին, լուսաբացին, մի քանի զօրամասեր դաւանանքէն ընկան ժողովրդական զօրքի թնդանթներին վրայ, ուղեկալով խլել թնդանթները և դրանով սկսել նրա ընդհանուր ղինաթափումը:

Զօրքի բարձրացրած աղմուկից և գոչերից՝ արւարձանի բնակիչներն արթնացան և «կեցցէ հասարակապետութիւնը» ազադակով օգնութեան հասան: Զինւորները ժողովրդի հետ կռւել չէին ցանկանում, բնդհանուրի անպատում հիացմունքի տակ, նոքա անցկացան ժողովրդի կողմը, որի ժամանակ զնդակահարեցին երկու գէներալների՝ որոնք հրամայում էին սպանել իրանց եղբայրներին: Կառավարութիւնը նապոլէոնեան հրոսակների մնացորդները, չնչին թւով բիւրոկրատները, կղերականները և պարիզում մնացած կապիտալիստները սաստիկ վախեցան:

Ի՞նչու բոլորը խառնաշփոթ կերպով շտապում էին դէպի Վերսալ, թուում էր թէ յունիսեան շարդի ուրւականները հետապնդում էին այդ «կարգի ու կանոնի» կողմնակից մարդկանց: Թիէրի հրամանով, մի բուռ կանոնաւոր զօրքերը, որոնք ի դէպ է առել մասսայական կերպով դաշնակից զուժարտակների կողմն անցնելու պատճառով շատ էին քչացել թողին թէ քաղաքը և թէ նրա ամրոցները: Պարսիկը համարեա թէ առանց կռիւ անցկացաւ ժողովրդական զօրքի ձեռքը: Ժողովրդական զօրքն ինքը ասէք մի տեսակ ճնշւած էր զգում իրան, արքան անսպասելի արագ կերպով կատարւած իրողութեան վեհութեան աղղեցութեան տակ: Պրուստարիատը գերիշխանութիւն ձեռք բերելու համար ինքն իրան պատրաստւած չէր զգում, չէր հաւա-

մում իր պժեքին, իր քաղաքական ունակութեան ու փորձառութեանը: Նթէ կառավարչական խմբակը խաղաղութիւն ցանկանար՝ ապա նա կրկնողականորէնց սկզբում պոյ բունը ձեռք բերել շատ հեշտութեամբ, անկող հետեւեալ կարգի զկումներ, օրինակ էթէ Ժողովրդական Խորհրդի նոր բնորութիւններ նշանակէր, որպէս գրաւական վարչութեանն ուսման վարական ձեռք, Պարիզին ինքնավարութիւն տար, Ժողովրդական դնդին մշտական դպրութեան իրաւունք և բնակարանավարձերի ու մուրհակների հասուցումը լիտաձգէր: Պարիզի Ժողովուրդը դեռ աւելի ուշ էլ համաձայն էր կառավարութեանն նեա բանակցութիւններ սկսելու: Միշին դասերը եռանդուն փորձեր կատարեցին, որպէսզի կարողանային սկսելիք բանակցութիւնների համար միջնորդներ դառնալ բայց աւատական-կապիտալիստական խմբակը ոչ թէ հաշտութիւն էր ցանկանում՝ այլ սաստիկ վրէժխնդրութիւն և կռիւ: Նկատարական կամիաէն բաղդին թողնւած քաղաքի տէրը դարձաւ, լիտադիմականների թողած իշխանութեան ղեկն իր ձեռքն առաւ: Գէնց նոյն օրը, մարտի 18-ին մի յայտարարութիւն (մանիֆեստ) բաց թողեց՝ որի մէջ ասուած էր, «Պարիզի պրօլետարները շնորհիւ տիրող դասակարգերի պատնասած դաւանանութիւնների և դժբախտութիւնների՝ հասկացան, որ վերջապէս, հասաւ վերջին ժամը, երբ նոքա պէտք է որ ընդհանուր զոր-

ժի փրկութեան մասին մտածեն և առնեն իրանց ձեռքը բնդհանուր զորձերի ղեկավարութիւնը... նրանք հասկացան, որ իրանց սեփական բաղդի տնօրէն լինելն ու իշխանութեանն զլուխ անցկենալը իրանց սուրբ և բացարձակ իրաւունքն է:

Վիճակը զցւած էր: Պրօլետարիատը երկրի տէրը, վարիչը և դատաւորը դարձաւ: Աշխատանքի արիւնտա դրոշակն սկսեց քաղաքային տան վրայից ծածանւել:

Բայց առաւօտը տարօրինակ կերպով մուխ ու կասկածելի էր:

«Օ՛ լեղափոխութիւն, դու յարմար մոմենտին սպասել չդիտես», բացականչեց կոմմունայի պատմադիր և ղիւնօր Լիսազըէն. «հրաբուխի լաւալի նման կոյր և ոչնչացնող ես դու, որ յանկարծակի երևան ես գալիս, մեզ էլ քեզ հետ քաշ ապլով... Ժողովրդական դորձին նւիրւած ճշմարիտ մարտիկը կռիւն մասնակից է լինում ամէն տեղ, որտեղ որ դէպքը բերի: Սխալները, զանազան տնտեսիկ թուլութիւնները, որոնք բնկերներին վարկարեկ են անում՝ չեն կարող նրան սարսափեցնել: Երբոր նորա յաղթելու յոյսը կտնդուն է՝ նա դեռ շարունակում է կռւել, որովհետեւ նա գիտի, որ իր յաղթութիւնը ապագայում է դալու»:

ԿԵՑՑԻ ԿՈՄՄՈՒՆԱՆ

Ազատագրւած Պարիզի պրոլետարներէի ամբողջ մտքերն ու կրքերը կենտրոնացան Կոմմունայի համայնքային Խորհրդի ընտրութիւններէ վրայ: Ընտրութիւնները բանւորական մասսաներէի և նրանց առաջնորդներէի ամբողջ ուշքն ու ուրուշքը գրաւեցին: Շնորհիւ այդ հանգամանքի՝ նոքա յետադիմական հրոսակախումբի ետեւից ընկնելուց վաղ եկան, թէև, կարելի էր, ի հարկէ, նրան Վերսալլում հաւաքւած հարստահարիչներէ ամբողջ մասսայի հետ միատեղ շրջապատել, բանդ դնել և այդպիսով միանգամ ընդմիշտ վերջ տալ հակայեղափոխութեանն հէնց իր սաղմնային դրութեան մէջ:

Թիէրն այս բանն օգտագործեց, և Պարիզը խաղաղացնելու համար՝ պատերազմում ջարդւած զօրքերի մնացորդներէից, ոստիկաններէից և ոստիկանութեան գաղտնի գործակալներէից շտապ կերպով զօրք կազմակերպեց:

Այդ զօրքի համար նա ասում էր, զգաւ ամենալաւ տեսակի զօրք է, որի նմանը հազիւ երբեքիցէ ունեցել է Պրանսիան: Իսկ ինչու համար Կոմմունայի ղաղափարը պարիզիցիներին այդպէս գերեց: Հասկանալի է, դա այն պատճառով՝ որ Պարիզը բանւորական քաղաք է և երկար տարիներ, տիրող դասակարգերի ձեռքով ապատութիւնից զրկւած էր:

Կատարելապէս հասկանալի է, որ եթէ Պարիզն ունենար ինքնավարութեան իրաւունք և միմիայն ընդհանուր պետական խնդիրներում Ֆրանսայի բոլոր միւս գաւառների հետ կաղմէր մի ամբողջութիւն եթէ նա իրապէս օգտուէր ինքնավարութեան առաւելութիւններից, հիմնւած ընդհանուր և հաւասար ընտրական իրաւունքի վրայ, ճիշտ այնպիսի ինքնավարութեամբ, ինչպիսին որ գոյութիւն ունի Շւէյցարական կանտոններում, կամ չիւսիսային Սմերիկայի միացեալ պետութիւններում, ապա այն ժամանակ, բանւորները, որ այդ քաղաքի ազգաբնակչութեան ճնշող մեծամասնութիւնն էին կաղմում, առանց դժւարութեան, կիրականացնէին այնպիսի օրէնքներ, որոնք որ նրանց համար աւելի օգտակար կլինէին և այդ ճանապարհով զնալով, աստիճանաբար կիրականացնէին սոցիալիստական իդէալը: Հասկանալի է, որ բուրժուազիան վախենում է աշխատում է ճնշել Պարիզի և ուրիշ արդիւնաբերական քաղաքների այդ տեսակի ձգտումները, և նա այդ նպատակին հասնում է, ուժեղ կերպով պաշտպանելով ամբողջ երկրի վարչութեան ժայրահեղ կենտրոնացման զաւապարը, թող չտալով նրա անջատ-անջատ մասերին ինքնուրոյնութիւն: Շնորհիւ այդպիսի սխտեմի կիրառութեան, ընտրութիւնների ժամանակ գաւառները, զիւղերը և շէներք գերակշռում են մեծ քաղաքներին, վերջիններումս տղէտ գիւղացիները

մանք քաղաքները գտնելով կղերականների, բուր-
ժուազիայի և ազնականների ազդեցութեան տակ
յաղթում են գիտակից պրօլետարիատին։ Այսպիսով
ուրեմն, այն տեղերում, որտեղ գոյութիւն ունի ընդ-
հանուր և հաւասար ընտրական իրաւունք՝ տիրող
գաղապարների համար միակ փրկութիւնը, միակ մի-
ջոյր որ իրանց դէմ «աւերիչ» վճիռներ չկայանան
մեծ քաղաքներին ինքնավարութիւնից զրկելն և
կենտրոնացման միջոցով նրանց կախման մէջ պա-
հելը։ Նրանք այդ բանը շատ զեղեցիկ կերպով
հասկանում են, հէնց իսկ այդ պատճառով էլ Պա-
րիզը՝ բաղձամարդութեան տեսակէտից Եւրոպայի
երկրորդ քաղաքը, տասնեակ տարիների ընթաց-
քում կառավարւում է պետութեան ձեռքով նշա-
նակած ոստիկաններով։

Իրա փոխադէն ինքնավարութեան միտքը բան-
ւոր գաղափարդի համար միւս ու արիւն դարձաւ
նա իր սիրելի Կոմմունայի համար օրէնստու իշխա-
նութիւն ձեռք բերեց, աւելին ասենք, նա ցան-
կանում էր այդ իշխանութեան մէջ տեսնել ժողո-
վուրդից ընտրւած և նրա առջև պատասխանատու
մի գործադիր մարմին՝ որը փոխարինէր իր չինով-
նիկներով ժողովրդին ճնշող բիւրոկրատիային։ «Կեցցէ
կոմմունան» բացառունչութեան մէջ զուգորդւում
էին, մշտական զօրքի ռէնչայումը, ամբողջ ժողովրդի
դիմումը, կողմնակի հարկերի դադարեցումը, համե-

մատական տուրքի ներմուծումը, եկեղեցու պետու-
թիւնից բաժանւելը, բոլոր ուսուցիչների, դատա-
ւորների և չինովնիկների ընտրութեան հիմունքի
փրայ պաշտօնի հրաւիրելը, աշխատաւորներին աշ-
խատանք նախելը և բոլոր քաղցածներին հաց ապրի։

Ինքնավար Պարիզը պիտի լինի մի օրինակելի
համայնք. որի օրինակին հետեւելով ֆրանսայի
միւս համայնքներն, ամբողջ ժողովուրդը, և նաև ամ-
ողջ մարդկութիւնը, գնալին դէպի լաւագոյն սոցիա-
լատական աշխարհը։ Մարտի 27-ին, երբ որ Կենտ-
րոնական կոմիտէն կոմմունայի նորընտիր անդամնե-
րին ժողովրդին ներկայացրեց և իշխանութիւնը նը-
բանց լանձնեց, քաղաքի փողոցներում սկսեց տիրել
մի անպատմելի ոգևորութիւն։ 200 հազար կուրճ-
քերից «Կեցցէ Կոմմունան» աղաղակը դուրս թաւա-
րատու հաններից և կտուրներից հաղարաւոր ձեռքեր
թաշկինակներ էին ծածահոււմ... «այդ նոր կեանքում
ամեն ինչ վերկենդանացաւ» (ըրում է Լիսազրէն—
«Ով մի ամիս առաջ յուսահատութեան մէջ էր՝
այժմ վառւում է ողևորութեամբ։ Մարդիկ, որոնք
իրար հետ ծանօթութիւն չունէին՝ ողջունելով մի-
միանց, իրարու ձեռք էին սեղմում։ Օ, մենք իրար
օտարականների տեղ չէինք դնում, մենք միեւնոյն աղա-
տութեան, միեւնոյն հաւատքի և միեւնոյն սիրոյ որդի-
ներն էինք... Բոլոր սրտերը ուրախութեամբ լրցւած
էին, բոլորի աչքերի վրայ արցունքներ էին փայլում»...

ՊՐՈՒԵՏԱՐԱԿԱՆ ԳԵՐԻՇԵԼՆՈՒԹԻՒՆ

Եւ Պարիզի ժողովրդի համար լուսաւոր օրը հասաւ, բայց, դժբաղտարար այդ օրը եղաւ շատ կարճատեւ, նրան յաջորդեց մութ, արիւնոտ գիշերը... Պարիզն ասէք նախազգալով սոսկալի արկածը, ամբողջ կրծքով մաքուր թարմ օդ էր շնչում և ծեռք բերւած երջանկութեամբ հարրում:

Կոմմունան իր վրայ դրւած չոյսերը կարողացաւ իրականացնել: Մի շարք զեկրեաներով ի կատար ածեցան բանւոր դասակարգի ամենից աւելի կարեւոր պահանջները: Գործարանները բանւորների սեփականութիւն վարձնելու խնդրում առաջին քայլը նա արեց: Եկեղեցու ծառայողներին ռոճիկ տալու գործը պետականից մասնաւոր խնդրի վերածեց. եկեղեցուն ծառայողը պէտք է ապրէր հաւատացեալների տւած միջոցներով միայն, ճիշտ այնպէս, ինչպէս մի ժամանակ ապրում էին առաքեալները: Մի քանի վանքերի ոճրագործ գործունէութեանը նա վերջ տւեց, նրանցից մի քանիստւմ գտան մարդկանց տանջելու համար հնարւած գործիքներ և կենդանի-կենդանի թաղւած մարդիկ: Նա զպրօցն ազատեց միաժամանակ թէ պետութեան և թէ եկեղեցու խնամակալութիւնից: Պետութեան կողմից գործ դրւած ճնշումները նա ոչնչացրեց և բոլոր հասարակական պաշտօններում վերեւից նշանակւած ծառաների փո-

խարէն դրեց հասարակութիւնից ընտրւած և նրա առջև պատասխանատու մարդկանց, որոնք բոլորն էլ առանում էին նոյնքան ռոճիկ՝ որքան որ ստանում էին սովորական բանւորները: Ամենաբարձր շէքերը, նոյնիսկ նախարարութեան մէջ, գրաւում էին բանւորներն ու քաղքենիները: Պարիզի ապստամբութեան դէմ լարւած ամենալար բամբասողներն անգամ, հարկադրւած էին իրանց գրած պաշկիլինքում այդ մարդկանց մաքրութեան առջև դուրս խոնարհեցնել: Այն ժամանակ, երբ ղեռ Պարիզի փողոցներում շարժը շարունակւում էր, երբ Կոմմունան դադարել էր գոյութիւն ունենալուց, այդ պաշտօնեաներից իւրաքանչիւրն իրան վստահացւած բոլոր հասարակական գումարների մինչև վերջին կուպէկներն աշխատում էր վերադարձնել Ֆինանսների մինիստրութեան, առանց մի բուպէ անգամ վախենալու, օր կարող էր ձերբակալել և զնդակահարութեան ենթարկւել: Նախարարներից մէկը, Տրէյ-նարը, որն ի վերջոյ ձերբակալւեց և զնդակահարւեց, Կոմմունայի անկումից երկու ամիս յետոյ, իր մահապատժից առաջ՝ մօտը մնացած 38000 ֆրանկը վերադարձրեց: Նրա այլին, որ ղեռ նոր էր հազել սգի շորերը, այդ փողերը վերադարձրեց այն օֆիցերին՝ որ նրա տնօրէնուն զնդակահարել էր տւել: Կոմմունայի գործիչները ոչ միայն իրանց մաքրութեամբ՝ այլև իրանց քաղութեամբ իրանց խի թշնամիներին հիացնում

էին: Նրանցից ամենից աւելի երեսիկներն իրանց արիւնքը թափեցին այն դադափարի համար, որն որ իրանց ուղեցոյցն էր հանդիսանում:

Եւ այդ «ռամիկ» մարդիկ, որոնց յեղափոխութիւնը Ֆէզիքական աշխատանքից կտրեց, Պարիզն այնպէս էին կառավարում, որպիսին երբէք, ոչ ոքի չէր յաջողուի Պարիզն երբէք այնպէս հանդիսատէս չէր քնել, երբէք այնպիսի օրինակելի կարգ չէր տեսել: Գողութիւնները, աւազակութիւնները և աւարը (առաջին անգամ այդ տեղի ունեցաւ փետրւարեան լեղափոխութեան ժամանակ) երկրորդ անգամ էլի դադարեցին, ասէք աւազակներն ու զոդերը իրանց բարձր զինքներ զրաւող և չաղ ոռոգիկներ ստացող ընկերներին: Գէտ միաւին Վեֆսալ զնայած լինէին:

Բուրժուական հասարակարգի ուրիշ տեսակի պակասաւոր առաւելութիւններն էլ զարմանալի արագութեամբ իջիք դարձան:

Պառնիկները, որ կապիտալիստական Պարիզում այնքան շատ էին՝ թողին Պարիզը և հետեցին հարկներին, հաւաքին և ամենից առաջ մասնաւոր սեփականութեան պաշտպան տարազիրներին: Նրանց փոխարէն երեսն եկան իսկական հերոս, մեծահոգի և անձնէր Պարիզուհիները, որոնք լիջեցնում էին հինաւուրց կանանց, և որոնք որպէս պահապան հրքեշապկներ՝ խնամում էին հիւանդներին ու վիրաւորներին, հերոսներին օղնելիս անվախ էին, անմահ գոր-

ծի համար պատրաստ էին իրենց կուրծքը դէմ առնու թշնամու գնդակներին:

Բանւոր դասակարգը ձեռք բերելով իր համար լաւագոյն կեանք և ազատութիւն՝ վերածնեց և ազատագրեց նաև Պարիզի ամբողջ հասարակութիւնը, ապագայում էլ ձեռք բերելով դերիշխանութիւն, կոտորածայ մարդկութեան փրկիչն ու առաջնորդը:

ԿՈՄՄՈՒՆԱՅԻ ԱՐԱՄ ՍԻԱԼՆԵՐԸ

Մենք վերեւում արդէն տասինք, որ Ֆրանսական պրոլետարիատը 1871 թւի ապստամբութեան ժամանակ դեռ բաւարար գիտակցութիւն և փորձառութիւն չունէր, կարն ասած, նա դեռևս շատ հրիտասարդ էր, որ կարողանար իշխանութիւնն իր ձեռքում պահել, այդ պատճառով էլ գործեց մի քանի ռիսայներ Կոմմունան:

Խօսենք նրանց մասին պարզ կերպով: Պրոլետարիատը չափաի ամաչի, զբանից արւած սխալների քննադատութիւնից նա կարող է ապագայի համար պատրաստականութիւն ձեռք բերել: Կոմմունան չկարողացաւ յետադիմականների դէմ մրցւած հոխւր հարկ եղած ճարպկութեամբ և հմտութեամբ տանել: Նա վախենալով այն բանից, որ չլինի թէ լեղափոխութիւնը կապած լինի ամբողջ երկրի աղղաբնականութեան գլխին՝ և միւս կողմից էլ կարծելով թէ, ամբողջ Ֆրանսիան ինքը կմիանայ ապստամբութեան՝

ստիճանափակեց մի բանով միայն, պաշտպանեց քաղաքը և թող չաւեց որ բուրժուական զօրքերը ներս խուժեն: Բայց նրան միմիայն աբազ լար- ձափողական գործողութիւնը և գաւառական մեծ արդիւնաբերական քաղաքների առանձին համայնք- ների տարերային ապստամբութիւնն ու օգնութիւնը կարող էին փրկել, այդ ապստամբութիւնները շնորհիւ անբաւարար աջակցութեան՝ կառավարչական խմբակը կարողացաւ հեշտութեամբ խաղաղացնել: Միմիայն թուացիկներով, որոնցով համաքաղաքացի- ներին էին դիմում և ասում, թէ, Պարսիկի յաղթա- նակը յանուն լաւագոյն կեանքի պէտք է բաշտին էլ եռանդ ներշնչի, չկարողացաւ ընդհանուր հրդեհի ա- ռաջացնել:

Բայց քանի որ Կոմմունան պաշտպանողական քաղաքականութեան դիմեց, ապա հարկաւոր էր նա- խատեսել, որ բուրժուազիայի ոյժերը գերազանց են, անրաժեշտ էր որ նրան հարկադրէին և զիջումներ անել ապին չպէտք էր թողատրէին որ գործերը ծալ- րահեղութեան հասնէին:

Դրա համար հարկաւոր էր մի լաւագոյն հան- գամանք օգտագործել, հարկաւոր էր Ֆրանսական պե- տական բանկը, որի մէջ էր գտնւում ախրող դասերի ամբողջ հարստութիւնը՝ խլելն: Այդպիսի ճանապարհով նորա կկարողանային բուրժուազիային պատերազմելու հնարաւորութիւններից զրկել և ստիպել որ նա անձնա-

ուոր լինէր լեղափոխական ժողովրդին: Կոմմունան ոչ միայն բանկում գտնւում ¹/₂ միլիարդ բուրժու- ական հարստութիւնը խլեց՝ այլև աւելի վաթթար գործ կտտարեց, նա արգելք չհանդիսացաւ, որպէսզի փողը բանկից չհանւէր ու ծիւրիւն չտրւէր և վերջինս էլ չկարողանար այդ իսկ փողերով ապստամբներին խաղաղացնել:

Յետոյ, հարկաւոր էր նախապատրաստութիւններ տեսնել ապագայ վճռական կռիւ համար, պէտք էր դաշնակից զօրք հաղմակերպել և դրա ղեկավարու- թիւնը յանձնել մի փորձաւոր և ուժեղ անձնաւորու- թեան, այն ինչ Կոմմունայի քաղաքի պաշտպանու- թեան գործը ոյ և ինչպէս ցանկանում էր՝ այնպէս էլ տանում էր, զանազան իշխանութիւնների կոր- րագրութիւններն իրար էին խառնւում: Անկար- գութիւնն ու դիսցիպլինայի բացակայութիւնն օր աւուր աւելի զգալի էր դառնում: Կոմմունան ղեկավար ուժերի մղած կռիւց գոհ չէր: Նրանց շարքերում կային հերոսներ, կային և շատ անխորձ օֆիցերներ, ինչպէս օրինակի համար Դիւ- վալլը և Յլորանը (երկուսն էլ վերսալյցիների դէմ մղւած առաջին կռոււմ ընկան) և ուրիշ շատերը: Պատւի և փառքի եռուից ընկնողներ, հպարտ դա- տարկարաններ, ստախօսներ և զղւելիներ շատ կային, որոնք լաւ բնաւորութիւնից զուրկ էին, իսկ ընդունակութիւններով էլ աւելի պակաս քան բոնա-

պարտեան բանակի առաջնորդները: Կոմմունայի զին-
ւոր և յայանի լեղափոխական Ռեկկին մի ուշադրաւ
դէպք է պատմում դրանց կեանքից, նա ասում է,
դաշնակից զօրքերի Շատիլիոնի մօտ կրած պարտու-
թեան նախօրեակին, սպրեյի 2-ին, քաղաքային տան
առջևի հրապարակի վրայ շարքերում կանգնել և հե-
ղեղանման անօրէից ամբողջապէս թրջւել էինք, իսկ
այդ միջոցին մի պատուհանից լսւում էր գլխաւոր
շտաբի մարդկանց երգի ծայնը, որ ասում էր, «խմենք,
խմենք, աշխարհի անկախութեան կենացը խմենք»:

Բայց կար և մի ուրիշ խումբ զեկալարներ, որոնք
ոչ միայն ընդունակ մարդիկ էին և անկեղծօրէն գոր-
ծին նւիրւած, այլև իմաստուն, փորձառու, մի քանի
լեղափոխական պատերազմների բովից անցկացած,
այգալիսիներն էին օրինակի համար մեր հայրենակից
լեհայիները Եարոսլավ Իոմբրովսկին և Վալէրի
Վրուբէլսկին: Իժմախտաբար պլսաւոր հրամանատա-
րի բացակայութեան պատճառով նրանց գործը դրած
չափերն 'ի զուր անցան, իսկ երբ գործի զեկալա-
րութիւնը նրանց յանձնեցին՝ արդէն ուշ էր:

ՊԱՐԻՋԻ ԵՐԿՐՈՐԴԻ ՊԱՇՏՈՐՈՒՄԸ.

Բուրժուա-ապնական խմբակը հետզհետէ մեծ
ուժեր էր հաւաքում. խայտառակ կերպով կնքւած
հաշտութեան գնով նա կարողացաւ գերութեան մէջ
զանուղ կայսերական խեղճուկ և չարիք ու փշուր եղած

գին ուրներին աղատել: Վերջիններս հայրենիքի թշնա-
մու և յաղթականների հետ միացած երկաթէ շղթա-
յով պաշարեցին Պարիզը. պրոլետարիատին ընկնելու
նպատակով յաղթական զօրքը միացաւ յաղթւածի
հետ: Բանից դուրս եկաւ, որ բանուր ժողովրդի զէմ
ունեցած արհամարհանքն անքան էր ուժեղ աղգալին
առեկութիւնից, որ թշնամու աղմկալից յաղթական
մուտքն ու ապագայի վրէժխնդրութիւնը փոխւեցին
խաղաղ իգիլլիայի:

Նապոլէոն փոքրի գերութիւնից աղտուած վախ-
կոտ, զլւելի և դաւաճած օճիցելները վնդեցին
իրանց կեղտոտւած փառքը բանւորական արիւնով
մաքրելու: Իժմախտ պատերազմում գեմորալիզացիայի
ենթարկւած զինուորներին արաղով հարբեցնում և
բաց էին թողնում կամմունիստների վրայ, որպէս ա-
նասուածների, մարդասպանների և հրծիգների վրայ:
Ապրիլի 2-ին Պարիզի մօտ տեղի ունեցաւ եզրալրաս-
պան քաղաքացիական կռիւ, որտեղ կոմմունիստները
չնայած իրանց հերոսութեանը, պարտութիւն պար-
տութեան ետեւից կրեցին:

Քաղաքի ամբողջութիւնները պաշտպանելիս, երբ որ
անօգուտ կերպով դուրս էին գալիս զէպի բաց
դաշտ գրոհի, իլլուր տեղը շատ ժողովրդական արիւն
թափւում, աւելի լաւ կլինէր, եթէ դրանց լօգս
ցնդայնէին. թշնամին աւելի և աւելի էր վրայ տալիս
և գնալով անդուծ կռիւները քաղաքին էին մօտենում,

որոնք յաճախ գերի ընկած կոմսուքներն սպանւելով էին վերջանում:

Վերջապէս պ.պ. «հայրենասէրները», որոնք զեռնօտիկ անցեալում, պրուսացիների Պարիզը ուժակոծելու ժամանակ պահանջում էին որ ամբողջ աշխարհը այդ «սրբապղծութեան» առիթով խռովէր, հրամայեցին իրանց իսկ զինւորներին որպէսզի Փրանսական թնդանօթներէն կրակեն հայրենի մայրաքաղաքի վրայ: Հրդեհների մի ամբողջ օղակով շրջապատուեց զժրախտ քաղաքը: Նրա պաշտպանների յօսը կտրուեալ տեղի տաւ օրհասական կուռի: Մայիսի 21-ին դաւաճանը բաց արեց քաղաքի դռները վերապլցեցների առաջ, իսկ միւս օրը 230,000 վերսայցիները թափւեցին քաղաքի փողոցները:

ՊԱՐԻԶԻ ՀՈԳԵԻՍՐՔԸ

Պարիզը բարբէկագներով ծածկւեց: Բոլոր զէնք կրելու ընդունակ մարդիկ կուռում էին մինչև վերջին շունչը որպէս առիւծներ, կուռում էին կոմսուսայի փառաւոր որդիքը, մատաղ տղաներ, որոնցից հազարաւորներ իրանց թոյլ օեղբերով զէնք վերցրին, կուռում էին քաջ պարիզուհիները, որոնց մասին այն ժամանակայ աւելիական բուրժուական մի լրագիր գրում էր, թէ, «էթէ Փրանսական ժողովուրդը բաղկանար միմիայն կանանցից, ապա ինչ սարսափելի ժողովուրդ կը առնար նա»: Զինւորները պէտք է զրոհով վերցնէին

տառն տան ետէից, փողոց փողոցի ետէից. մայիսի 23-ին վերջապէս վերցւեց վերջին բարբէկադը:

Ընկաւ այն քաղաքը, որ լեղափոխութեան ավանգարդն էր հանդիսանում, նա ընկաւ փառահեղօրէն, մեծութեամբ, կուռով մինչև վերջին հնարաւորութիւնը: Սարսափ ու պառկաւանք է տիրում, մեղ էր որ կարգում ենք հրդեհների բոցերում մեռնող արդ զիւցազուկների մասին, որոնցով ուզում էին թշնամու շարժումը կանգնեցնել: Մեռնում էին նոքա մերթ հիացման արտայայտութիւնն երեսին, մերթ լայտնի հռովմայեցի հասարակապետականների քար հանգստութեամբ: Ահա թէ Լիսագրէն ինչպէս է նկարագրում կոմսունայի ծերունի զինւորական նախարար Դելեկլիզի մար:

«Արեգակը թաքնւեց հրապարակը շրջապատող տների ետեւում: Դելեկլիզը առանց նայելու թէ զարիս են իր ետէից գնում էր միատեսակ քաղերով դէպի Վոյլթերի դրօսափայլք տանող նաւապարհը, այնտեղ ոչ որ չկար: Նա մօտեցաւ դառարկւած բարբէկադին, ծուեց դէպի մախ և անցկացաւ կամուրջի քարերից շինւած պատնէշը վերջին անգամ մենք տեսանք այդ մօալլ և սպիտակ մօրուրով շրջանափակ և դէպի մահը դարձւած դէմքը: Յանկարծ Դելեկլիզը անյայտացաւ, նա զնգակից կայծակնահար ընկաւ»:

Պարիզի մահւան դէմ մղած կռիւ օրերում ընկաւ նրա ամենալայտնի պաշտպան Եսթրայսի Դոմբրովսկին:

Կամաւորները նրա մարմինը կարմիր դրօշակի մէջ փաթաթելով՝ և գիշեր ժամանակ՝ շահերի լոյսերի տակ տարան և ազատութեան սեան կողքին դրին: Ամբողջ բատալիոնը շրջապատեց առաջնորդի դիակը, և ամեն մի զինուոր հերթով համբուրեց նրա նակապը: Նրան յետոյ թնդանօթների գոռգոռոցի տակ թաղեցին Պեր-Լաշէզի գերեզմանատանը:

ԱՐԴԱՐԱԻԹԵԱՆ, ՕՐԻՆԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ, ՄԱՐԴԿԱՅՆՈՒԹԵԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԿԱՐԳՈՒ ԿԱՆՈՆԻ ԳՈՐԾԸ ՅԱՂԹԱՆԱԿՈՒՄ Է:

Երբ որ «ամենաբնական զօրքը» Պարիզ մտաւ, թիէրն ասաց, «արդարութեան, օրինականութեան, մարդկայնութեան, քաղաքակրթութեան և կարգ ու կանոնի գործը յաղթանակում է»։ «Լիուլի վարձագրութիւն պիտի լինի: Դա պէտք է օրէնքով կատարուի, յանուն օրինականութեան և համաձայն օրէնքների»։ Եւ բուրժուա դիկտատորի խոստումը կատարեցաւ: Երկու շաբաթ շարունակ Սերվանի մէջտեղում հոսում էր մի ուրիշ կարմիր դետ, սպանւած պարիզցիների արեան դետը: Գերի վերցւածներին հարիւրներով ու հազարներով էին գնդակահարուծ: Երբ որ հրացաններից սպաննելը ժանձրացրեց՝ նոքա

սկսեցին անպէն ամբոխին թնդանօթի ռումբերով ոչնչացնել: Այդ բանը լուրջ հանդիսաւորութեամբ էր կատարւում, մահապատիժների ժամանակ ներկայ էր լինում քահանան և ըթի տակից սպանւող մեղաւորների հոգու փրկութեան համար աղօթքներ էր մըթմըթում: Ուշագրութիւն չէին դարձնում ոչ սեռի և ոչ էլ հասակի վրայ, կոմունայի կանայք, որոնք իրանց քաղութեամբ և դորժին նւիրւածութեամբ գերազանցեցին իրանց որդիներին, ամուսիններին, եղբայրներին և օրրախաններին՝ նրանց հետ հարիւրներով ընկան: Երեսներին սպանում էին, տեսնելով նրանց մէջ ապագայ վրէժխնդիրներին և յեղափոխականներին, ժերոնիներին էին սպանում, որպէսզի չլինէր թէ նոքա երկու բանուորական ապստամբութիւններից յետոյ սպասէին նաև երրորդին: Համաշխարհային պրոլետարիատը երբէք չէ մոռանալու այն հանդամանքը, որ իր ամեն մի ապստամբութիւնը բուրժուապիայի դէմ պարտութեան գէպքում, իր տասնեակ հազարաւոր եղբայրների տանգանքներով և անպոթ սպանութիւններով է քաւելու, և ինչպէս բանաստեղծն է երգում, «Խոստացւած երկիրը կարմիր ծովի—արեան ծովի էն կողմումն է» գտնւում:

Դեռ սկարզի ու կանոնի» յալթ՝ նակը տարւած չէր, երբ ժողովրդի արեան կարմիր ծովի մէջ նորից սկսեց թաղաւորել: Վերապից վերապարձած, վռնդւած, բուրժուական բարոյականութիւնը: Յաղթողների սր-

դան «Journal de Paris»-ին տեղեկով այդ բարոյա-
կանութիւնը՝ չկարողացաւ զսպել իր դարմացքը և
փերսալլցիներին յիշեցրեց Տացիտի գրած հռովմէական
սլաւութեան մի կտորը:

«Սոսկայի կռիւց մի օր յետոյ, դեռ կռիւ-
ը վերջացած, արդէն ստորացած և փչացած հոռմը նո-
րից սկսեց անառակութեան նահնի մէջ սուղւել, որը
նրա մարմինն աւտում էր և հողին էլ փչացնում,
մի կողմից տեսնում էր կռիւ և ուրիշ, իսկ մի-
ւրից հարբեցողութիւն և անառակութիւն»:

Կոմմունիստների նշշւած առաքինութիւնն այդ
տեսակի կերպարանք ունէր: Վերջին բարրիկադի առ-
կումից մի քանի օր յետոյ մասսայական կոտորածը
դադարեց, բայց անգթութիւններն ու սպանու-
թիւնները դեռ չվերջացան, առանց հարցաքն-
նութեան, առանց պաշտպանութեան, առանց-
վկանների և նոյնիսկ առանց դատի՝ շարունակում
էին հարիւրաւոր մարդկանց կոտորել: Կոմմունայի
նշանաւոր հերոսներից մէկին, Վարլէնին կեղտո-
ւորտեսութեան միջոցով ծերբակալեցին և զինուոր
ների շարքերի մէջ քշեցին: Երկու ժամւայ
տանջալից երթից յետոյ, նրա գեղեցիկ գլուխը արիւ-
նով ծածկւած մի մսաղնդի կերպարանք ստացաւ
և աչքի մէկն էլ գուրօ հոսեց: Նրան «դատող» գնե-
րայի հարցին, թէ նա ընդունում է իրան վերադ-
աւած մեղքերը, և ճիշտ է որ ինքն է Վարլէնը, մար-

տիրօսը հպարտութեամբ պատասխանեց. «Այո՛, ես
եմ Վարլէնը, այս՛, ես թէ Կենտրոնական Կոմիտէի և
Թէ Կոմմունայի անդամ եմ» ու նա թւեց բոլոր իր
կատարած գործերը: Նրան բարձրացրին Մանմարթ-
քա լեռան վրայ Բուրժուական անշան գրող Մակ-
սիմ-Դէկանը նրա մահը հետեւեալ կերպով է նկարա-
գրում. «Վարլէնը ուղիղ կանգնած էր կախ տաւած
ծեռներով, նա հպարտութեամբ դիտում էր ափո-
խին: Երկու զինւոր մօտեցան նրան և մի քանի
բալլի վրայից ուղղում էին կրակել՝ բայց նրանց կրա-
կը նպատակի չհասաւ, մօտեցան ուրիշ երկուսը և
կրակեցին, Վարլէնը սրտից մահացաւ կերպով վիրա-
ւորւած ընկաւ կողքի վրայ և էլ չշարժւեց: Այդ-
պիսի զարմանալի անվեհերութեամբ մեռաւ Վարլէ-
նը. նա մահւանից առաջ գօչեց, «Կեցցէ Կոմմունան»:

Երջանիկ են նօքա ոլբեր գեղականների տակ ըն-
կան, երջանիկ են նօքա՝ օլբեր ընկնում են և իրանց
շրթունքներից բացաղանջութիւններ են թռցնում
յանուն իրանց իդէաների:

Գարիւր անգամ աւելի սարսափելի էր այն
մարդկանց վիճակը, օլբեր որ բուրժուազիայի վրէժ-
խնդրութեան ենթարկւեցին յետոյ: Կոմմունայի
կանանցից մէկն ասում էր, «աւելի լաւ է ես իմ
հարազատին դադաղում տեսնեմ, քան թէ վեր-
սալլցիների ծեռքում»: Կապկպած գերիների խմբակ-
ներին Վերսալլ տանելիս՝ հարածում, սպանում և

տանջում էին, իսկ այն տեղ էլ նրանց սպասում էր «կարգին մարդկանց» փոմակր, ռուկի երիտասարդութիւնը, բուրժուաները, ազնւականները, օֆիցերները, նրանց կիները, առաքինի սիրուհիները. զանազան ակասակի պոռնիկները, ալլֆոնսները, ալդ ամբողջ փոմակր ընկնում էր «մարդասպանների», «աւաղականների» և «հրձիգների» վրայ, թքում էր նրանց տանջալից դէմքի վրայ, թափում և ծաղրանքի էր ենթարկում նրանց: Օֆիցերների «կանաք» հովանոցներով վիրաւոր կոմմունարների վերքերն էին արորում և մեռածներից վերցնում էին արիւնոտած պաշտանական շորերը: «Քաղաքակրթութիւնը լաղթանակում էր»:

Այն մասին, թէ տասնեակ հազարաւոր զերիներ աղքատութեան ու բանտային տանջանքներում ինչէր քաշեցին և կամ կանանց ու երեխաների կտոր-կտոր անւելու մասին չպէտք է գրենք, լիշենք միայն կոմմունայի անդամներից մէկի որդու Ռան-վիէրային, որին կտոր կտոր արին այն պատճառով՝ որ նա չկամեցաւ կամ չկարողացաւ ցոյց տալ թէ որտեղ է իր հայրը: Մի քանի տարի շարունակ կեղծօրէն երգում անող «գոտաւարան» լեղափոխականներին մահւան, բանտի արքորի և տաժանակիր աշխատանքի էր ենթարկում: Մի քանի տարի շարունակ լաղթութիւնը տանող «արդարութիւնը» լողանում էր լեղափոխականների արիւն մէջ, որոնք հպարտու-

թեամբ և տրհամարանքով էին լսում հանւած ոնրա-դործ փնիտները...

Լուիսպա - Միշէլը բացականչեց, «Ոչ ցանկանում եմ պաշտպանւել և ոչ էլ ցանկանում որ ինձ պաշտպանեն»:

ԲՈՒՐԺՈՒԱԶԻԱՅԻ ՈՃՐԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ԵՒ
ԿՈՄՄՈՒՆԱՅԻ ՈՃՐԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Թւենք բուրժուազիայի վրէժխնդրութեան արգիւնքները, ամենաքիչը 30,000 հոգի սպանւած է (որոնցից հուռւմ բնկել են միայն երկու հոգի), 5,000 բանտերում տանջւած, 15,000 արքաւած բանտարկութեան ենթարկւած կամ ըշւած: Ընդամենը 50,000 զոհ: Պարիզի բնակչութիւնը 100,000 հոգով պակասեց, իսկ քաղաքի կէսը թնդանօթներով Գանդւեց կամ փողոցային կոիւների ժամանակ ալուեց:

Այժմ տեսնենք կոմմունայի «ոնրադործութիւնների թիւը, որի արամների համար» սպանիչները մինչև հիմայ էլ սղոյ շորեր են հագնում. նրկու գէներոյ, որոնց՝ իրանց իսկ զինւորները զնդակահարեցին, մի քանի լրտեսներ և դաւաճաններ, մի քանի լոմինիկիւններ, սրանք սպանւեցին այն ժամանակ, երբոր գւարդիայի զինւորները թաղւած աեղերից էին կրակում, վեց հոգի կնեագներ, դրանց սպանեցին այն կոմմունայները՝ որոնք որ մալիսեան կուռի վրէժ էին լուծում, մի քանի տասնեակ ոտականապետներ,

պրոֆակտորներ, չինովնիկներ և քահանաներ, տոբա-
սպանել էին այն ժամանակ՝ երբ օր կոմսունան ընկնե-
լու վրայ էր և ամբողջ ցաւից ինք իրան կոտորել էր:
Ընդամենը մօտ 90 զոհ:

Վերջապէս վերսալլի մարդասպանների առաջ-
խաղացումը կանգնեցնելու համար այլևաժ են մի-
ջանի շէնքեր: Պէտք է նկատել որ կոմսունարները
ոչ ոքի չէին տանջում, ոչ ոքի ծաղրի չէին ենթար-
կում, իսկ բռնաւած գինւորների և օֆիցերների վրայ
նայում էին որպէս իրանց դժբախտ և մօրդուած եղ-
բայ: Երբ վրայ:

**ՄԱՐԻԿՈՒԹԵԱՆ ԱԶԱՏԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ
ՄԵՆՔ ԿՈՒԻՒ ՄՏԱՆՔ**

Ամբողջ աշխարհի բուրժուազիան ուրախու-
թեան աղաղակներ բարձրացրեց մղկով Ֆրանսական
կառավարութիւնը գէպի նորանոր սարսափներ և
սպառնութիւններ: Կզերական, ազնւական և բուրժուա-
կան մամուլի ոռնոցները մի հրէշալիւն օրգիւյի
փոխւեցին, որովհետեւ այդ կարգապահ և «առ-
դարամիտ» մարդիկ գիտէին, որ պարիզի ապ-
ստամբների բարձրացրած դրոշակը «համաշխարա-
յին ռամկավարութեան դրոշակն էր և որ կոմ-
սունան այդ կռիւն սկսեց յանուն մարդկութեան
աղատապարտութեան»: Այս բանն առում էին իրանք
կոմսունայի թշնամիները: Նորա լաւ գիտէին որ

կոմսունան բոլոր երկրների լեղափոխականներին եղ-
բայական ձեռք մեկնեց և թույլ էր տալիս նրանց
բարբիկապների վրայ մղւող կռւի պատւին արժա-
նանալ: Խաւարի ծնունդները գիտէին որ կոմսու-
նան ամբողջ մարդկութեան ավանդարդ մարտիկն է,
նորա կարծում էին թէ ամբողջ կարմիր ինտերնա-
ցիոնալը նրա արեան մէջ խեղդւեց, որ դրանով
իրը թէ «չահել, քաղցած՝ բայց ուժեղ մարդկանց
կողմից» խաբելւած, փթած, ուտելուց տաղած և
հարբող» մարդկանց սպառնացող վտանգը երկար
դարերով լեռ մղւեց: Փրանսական բուրժուազիան
պահպանեց նոյն իսկ հասարակապետութիւնը: Բայց
միթէ նա պրոլետարիատի պարտութիւնից յետոյ
պէտք էր փախենար նրանից (հասարակապետութիւ-
նից):

Միշտզգային պրոլետարիատն էլ հասկացաւ թէ
ի՞նչ բան էր կոմսունան: Ինտերնացիոնալի Գլխաւոր
Խորհուրդն իր մանիֆեստում ահա թէ ինչ էր
գրում Ֆրանսիայում տեղի ունեցած քաղաքացիա-
կան կռւի առթիւ. «Բանւորական պարիզն իր կոմ-
սունայով, որպէս նոր հասարակակարգի աւետարներ՝
մշտական յարգանքի պիտի արժանանալ: Նրա մար-
տիրոսները պէտք է բանւոր դասակարգի մեծ օրը-
տում ապրեն: Պատմութիւնը դահիճներին դամեց
արդէն խայառաւակութեան սիւնին, որից նորո
իրանց քահանաների ազօթքներով երբէք պոկ զալ

չեն կարող: Իսկ երբոր 1899 թւին ամբողջ Եւրոպայի կապիտալիստները Պարիզում միջազգային ցուցահանդէս տօն սարքեցին՝ այդ իսկ միջոցին լարութիւն առած ինտերնացիոնալի սոցիալիստական համագումարը որ խորհրդակցում էր՝ պսակներ դրեց «դաշնակիցների շէնքին» վրայ, որի կողքին կոմմունարները թնդանօթների ումբերով սպանւած էին, իսկ ի նշան այն բանի, որ կոմմունարի համար վրէժխնդիր եղողները դեռ կենդանի են՝ հաստատութեան վերին կողմից լազթութեան գոռակ կախ աւին:

ԿՈՄՄՈՒՆԻՍՏԻ ՎՐԷՃԻՆԴԻԲՆԵՐԸ.

1871 թւին ստացւած սոսկալի վերքը բժշկեց արդէն: Բայց միջազգային պրոլետարիատը յիշում է և կլիշի, որ ինքը երդւեց ամբողջ աշխարհի շահագործողներից—կոմմունալի սպաննիչներից վրէժ լուծել: Այդ վրէժխնդրութեան համար նա պատրաստութիւններ է տեսնում, նա իր ոյժերն է կազմակերպում նա կոմմունալի առաջադրած խնդիրներն է վերկենդանացնում, անապարհ է բաց անում իր համար ձեռք բերելով գեմոկրատական հասարակապետութիւն, ամբողջ ժողովրդին զինելով իրաւունք, եկեղեցու պետութիւնից բաժանում, լայն ինքնավարութեան օգնութեամբ պետական բռնութիւնների ոչնչ սցում և նշանակալի բիւրօկրատների

պաշտօնից հեռացում և նրանց փոխարինում ժողովրդական ընտրելիներով: Վրէժխնդրութիւնը պիտի կայանայ բոլոր բուրժուական պետութիւնների զաւրնկեցութեամբ, ըսնւոր ժողովրդի գերիշխանութեան յայտարարումով, մասնաւոր սեփականութեան ոչնչացումով և սոցիալիստական հասարակարգի ներմուծման մէջ: Այդ վրէժխնդրութեան մասին ձենը մասնատանի բանօրներս էլ պէտք է լիչենք: Մենք պետք է ժխտենք, կազմակերպւենք, նախապատրաստւենք իրաւունք ձեռք բերելու համար մղւելիք կռիւն մասնակցելու համար, աշխատենք սոցիալիստական նիւսկան պատրաստականութիւն ձեռք բերել, որպէսզի լեղափոխութեան կարողանանք գլխաւորել աւելի ուժեղ կերպով քան 1871 մեր Ֆրանսացի եղբայրները:

- 23) Ն. ԼԵՆԻՆ. «Գաղաքական կուսակցութիւնները Ռուսաստանում և պրոլետարիատի վերաբերմունքը»—գինը՝ 5 ր.
- 24) ՎԻԼԷԼԻՄ ԼԻԲԿՆԵՆՏ. «Սարգսն ու ճանձները»—գինը՝ 3 ր.
- 25) Վ. ԳԵՐՃԻՆՏՅԵՆԻ «Անգլիացիներն ինչպէս են ճանաչում իշխանութան տակ իրենց գիտարկներին»—գինը՝ 6 ր.
- 26) [Redacted]—գինը՝ 6 ր.
- 27) [Redacted]—գինը՝ 6 ր.
- 28) [Redacted]—գինը՝ 6 ր.
- 29) [Redacted]—գինը՝ 6 ր.
- 30) Ա. ԳԱՐԻՆԵԱՆ. «Կովկասի պրոլետարիատի պատմութիւնը Կարճ Մամէզ և Աղիզէկով»—գինը՝ 5 ր.
- 31) «Կարմիր Աստղ» (երկրորդ հրատարակութիւն) —գինը՝ 1 ր.
- 32) ԷԻՆԶ Է ԵՆԼԵ ԿՈՒՄԵՆԵՐԵԱՆ «Եղապարհութիւնը»—գինը՝ 3 ր.
- 33) Ա. Ի. ՈՒԼԵԱՆՈՎ (Լենին) Համառոտ կենսագրութիւն (պատկերով) —գինը՝ 3 ր.
- 34) ԲԱՆԻՈՐ ՀԱՅ. «Կարմիր բանակ»—գինը՝ 6 ր.
- 35) ՎԱՏԻՆ. ԷԻՆԶ բուն Է կոմունիստներ»—գինը՝ 3 ր.
- 36) ԳԻՅ. «Գիւղական կոմունիստներ»—գինը՝ 3 ր.
- 37) Ա. ՏԵՐԵԱՆ. ԷԻՆԶ Է ասում Լենինը զինվորներին»—գինը՝ 5 ր.
- 38) ԲԻՍԵՐԵԱՆՍԿԻ. ԷԻՆԶ Երկրորդ—գինը՝ 2 ր.
- 39) Ա. ՄԱՐՏՈՒՆԻ. «Ազգային հարցի առթիւ»—գինը՝ 5 ր.
- 40) Ա. ԳԱՐԻՆԵԱՆ. «Կովկասեան պրոլետարիատի պատմութիւնը Ե) Արեւելի ջապարհէ»—գինը՝ 5 ր.
- 41) Ա. ԳԱՐԻՆԵԱՆ. «Հայաստանի ապագան»—գինը՝ 5 ր.
- 42) ԷԲԱՐԵՐ 26 կոմունիստներն են յիշատակին».
- 43) ԵԱՂ. ԼԱՂԱ. «Երկու մահն պատկեր».
- 44) ԱԼ. ՄԱՐՏՈՒՆԻ. «Միջաշէլ Նալբանդեան»—գինը՝ 10 րուր.
- 45) «Հայրենիք վերադարձած զինվորներն».
- 46) Ե. ԵԱՐՈՒԼԱՎՍԿԻ. «Հայրն ու Որդին» (Վիլիս և Գալ Լիբկնեշները)—գինը՝ 3 րուր.
- 47) ԳԱՆԵԿՈՒԳ. «Կոմունիզմ և Դեմոկրատիզմ»—գինը՝ 3 րուր.
- 48) ՄԱՂԻՆ. «Հոգեւորական յեղափոխութիւնը և ազգային հարցը»—գինը՝ 6 րուր.
- 49) ԳՈՆԿՈՂ. «Փարիզի կոմունիստներ»—գինը՝ 10 րուր.
- 50) Ռուսաստանի Սոցիալիստական Փնդեցատիւ Խորհրդային Հանրապետութեան Սահմանադրութիւնը. 2-րդ հրատարակութիւն—գինը՝ 2 ր.
- 51) ԱԳԱՐԻՆԵԱՆ. «Անգլիական իմպերիալիզմը և Արեւելքը».
- 52) Ա. ԲԵՐԵԼԻ. «Բրիտանիականութիւն և սոցիալիզմ»—գինը՝ 6 րուր.
- 53) ԲՐԱՂԻ. «Գործնական սոցիալ-դեմոկրատները»—գինը՝ 6 րուր.
- 54) ՕՍԿԱՐ ՈՒՆԵԼԻ. Սոխակն ու վարդը—գինը՝ 5 րուր.
- 55) ՕՍԿԱՐ ՈՒՆԵԼԻ. Եսասեր Հնկան—գինը՝ 5 րուր.

- 56) ԳԻՅ. Դիւղական համայնքից զէպի սոցիալիստական կոմունիստներ

- 1) Ն. ԼԵՆԻՆԻ. Գեղարվեստական լուսանկարներ:
- 2) Ն. ԼԵՆԻՆԻ. Ինքնակենսագրություն:
- 3) Կ. ԿԱՐԷՆ. Ճեղքափոխություններն են հաճախ թափանցումներում: Գեղարվեստ:

Իրադրություն:

- 4) Գ. ՄԱՐԿԻՍ. Բաղադրական պատկերազարդումը Ֆրանսիայում:
- 5) ԿԱՐԵՆ. Կ. Մարքսի անտիկառիտիկական աշխատանքները:
- 6) ԳԼԵՆԵՆՍԿԻ. Մարքսիզմի հիմնական խնդիրները:
- 7) ԳՐԻԳՈՐԻԱՆ. Ցարիզմն են լուսանկարում:
- 8) Գ. ԼԵՆԻՆ. Բուլժուարիայի հայտնաբերությունները:
- 9) ԿՈՂԼՈՆՏԵՆ. Ընտանիքի և կոմունիստական հասարակությունները:

- 12) ԼԻՆԿՆԻՆՍԿԻ. Ներքին աշխատանքներ:
- 13) ԿՐԻՍՏՈՒՄՆԵՆ. Ժողովրդական կրթությունը և դեմոկրատիան:

- 15) Փ. ԼԵՆԻՆ. Կոմունիզմի սկզբունքները (Կոմունիստական Միության հիմնական խնդիրները):

Իրեն է 10 րուր.

<< Ազգային գրադարան

NL0409737